

SULTAN MAHMUD'UN VEFATINA KADAR GAZNELİ- KARAHANLI İLİŞKİSİ

Mohammad Qasim İBADI

N.E.Ü.SOS. BİL. ENİST. İslam Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

ÖZET

Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerinde müstakil hanedan devletlerinin ortaya çıkmaya başlaması Abbâsiler dönemine rastlamaktadır. Gazneli ve Karahanlı Devletleri de söz konusu dönemde tarih sahnesinde en etkin bir biçimde rol alan ilk Türk İslam devletlerindedir. Bu iki devletin arasında ilişkilerin en yoğun biçimde yaşandığı devre Sultan Mahmud-İlig Nasr dönemlerine denk gelmekte olup münasebetler konjoktürel süreçlere göre şekillenmektedir. İlig Nasr'ın Horasan'ı istila etme teşebbüslerinin başarısızlıkla sonuçlanması, Sultan Mahmud'un, Karahanlıların iç siyasetinde söz sahibi olmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sultan, Mahmud, Gazneli-Karahanlı, İlişki

ABSTRACT

Ghaznawids-Qarakhanids Relations to the Death of Sultan Mahmud

The beginning of emerging independent dynasty states in the regions of Khurasan and Mawaraunnehr coincides with the Abbasids period. The Ghaznavids and the Qarakhanids are among the first Turkish Islamic states which had most effective role in the history of the period. The most extensively experiencing relations time between the two states has come to coincide with the periods of Sultan Mahmud-İlig Nasr, the relations are shapped by cyclical processes. The failure of attempts to invade Khurasan by İlig Nasr has caused Sultan Mahmud to be arbi-ter in the domestic poilitics of Qarakhanids.

Key Words: Sultan, Mahmud, Ghaznavid-Qarakhanid, Relations

GİRİŞ

Devletlerin ömrü insanların ömrüne benzer. Tıpkı insanlar gibi devletler de doğrar, büyür, yaşlanır, hastalanır ve belli bir süre sonra da yok olurlar. Devletlerin, tıpkı insanların komşuları ve birbirleriyle olan ilişkilerinde olduğu gibi, pek çok özelliğiyle de insanlara benzediği görülmektedir. Şüphesiz bir devletin, komşu devletleriyle olan ilişkisini etkileyen birçok önemli faktörlerden söz etmek mümkündür. Fakat bu münasebetlerin her zaman aynı seyirde gittiğini söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Bu bağlamda ele almış olduğumuz Gazneli-Karahanlı ilişkileri sebep ve sonuçları itibarıyla çok boyutlu bir konu olarak

karşımıza çıkmaktadır. Sebük Tegin ile başlayıp Sultan Mesûd dönemine kadar, bazen gergin ve bazen de dostane bir şekilde devam eden ilişkilerin; bölgedeki gelişmelere ve her iki hanedan devletini derinden etkileyecek olan faktörlere göre şekillendiğini ifade etmek yanlış olmasa gerekir. Buna örnek olarak Sâ mânî devletine karşı mücadele veren İlig Han'ın, Sebük Tegin'e mektup göndererek onu kendisine çekme teşebbüsü ile Selçuklu akınına karşı her iki hanedanın endişe ve çabalarını gösterebiliriz.¹

Bu devletlerin tarihine geçmeden şu noktaya değinilmesinin yararlı olacağı kanaatini taşıyoruz. Zira bu konunun sadece Gazneli-Karahanlı tarihleri açısından değil; aynı zamanda bölgede kurulmuş olan diğer hanedan devletleri için de geçerli bir tespit olacağına inanıyoruz. Araştırma konumuzun dönemlerine baktığımız zaman bölgede birçok hanedan devletinin kurulduğunu görürüz. Özellikle de söz konusu Gazneliler veya Karahanlılar olunca irdelenmesi gereken çok renkli, karmaşık ama birbirlerine o kadar da bağlı konular karşımıza çıkıyor ki bu tarihi olayları birbiriyle ilişkilendirmeden değerlendirmek neredeyse imkansız bir hal alıyor. Diğer bir ifadeyle aynı dönemde kurulan veya kuruluş aşamasında olan Sâ mânîoğulları, Gazneliler, Karahanlılar ve Selçuklular adında dört güçlü hanedan bulunmakta ve bunlardan birisinin tarihini diğerinden ayırt etmek birinin tarihini, diğer üç hanedanı içerisine almadan yazmak mümkün görünmemektedir.

İki hanedan arasındaki münasebetler, Sâ mânîoğulları devleti yıkıldıktan sonra başlamıştır. Bu nedenle önce Buhârâ'nın çöküşüne kadar Sâ mânî ve Karahanlılar ilişkilerine kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

1. Karahanlı-Sâ mânî İlişkilerine Kısa bir Bakış

Bilindiği üzere İslâm'ın uç bölgeleri olan Mâ dûnünnehr (Horasan) ve Mâ verâünnehr'de Abbâsîler'in başa geçmesi ile birlikte bir takım hanedan devletleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar sırası ile Tâ hîrîler, Saffârîler, Sâ mânîler, Karahanlılar, Gaznelilerler, Selçuklular, Hâ rizmşahlılar... gibi devletlerdir. Abbâsî halifesi Memûn döneminde 202/816-17 Horasan ve Mâ verâünnehr bölgelerinin Sâ mânîoğullarına bırakılmasının ardından² Türklere sınır olan bölgelerin kendisine verildiği Nuh b. Esed ile Karahanlı Hanı Bilge Kül Tegin Han arasında ilk temaslar meydana gelmiş ve 225/840 yılında da İsficâb³ Sâ mânîler tarafından ele geçirilmiştir.⁴ Ancak Cemal Kârşî İsficâb'a kadar iler-

¹ Ebû'l-Eşref Nâsîh b. Zafer Cûrfadekânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, Ed. Cafer Şu'âr, Bingâh Yay., Tahran, 1340, s. 133-134.

² Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer Narşahî, *Târihu Buhârâ*, çev. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Nasr Kubâvî, tlhs. Muhammed b. Züfer b. Ömer, tsh. Mûderris Rıdâvî, Çaphâne-yi Saadet, yy., ts., s. 90; Ebû Saîd Abdulhay b. ed-Dehhâk b. Mahmûd Gerdîzî, *Zeynû'l-Ahbâr/Târih-i Gerdîzî*, nşr. Abdulhay Habîbî, Çaphâne-yi Armağan, Tahran, 1363/ 1984, s. 322.

³ Türkistan hudutlarında bulunan Mâ verâünnehr beldelerinden birisidir. Günümüz Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Yesi şehrinin eski ismi olan İsficâb şehrinde büyük bir kalenin varlığından bahsedilir. Bkz. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mücemû'l-Büldân*, Dâru İhyâ Yay., Beyrut, ts., I, 179.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Omelyan Pritsak, "Karahanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., VI, 251-273.

leyen Samânoğullarının, külliyetli bir vergi yükümlülüğüyle şehri Karahanlılara bıraktığını ve Oğulcak dönemine kadar iki devlet arasında elçilerin gidip geldiğini aktarmaktadır.⁵ Esed b. Nuh'un ardından tahta sahip olan İsmail b. Ahmed ile Oğulcak arasında 260-295/874-907 tarihleri arasında şiddetli savaşlar durmadan devam etmiş, 280/893 yılındaki çatışma ise Karahanlıların ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu yenilgide, çok sayıda Türk öldürülürken, Han'ın hatunu başta olmak üzere birçoğu da esir edilmiş ve çok ağır bir maddî kayba maruz kalmıştır. Ayrıca Taraz şehri de İslâm ordusunun eline geçtiğinden Oğulcak Kaşgar'a taşınmak zorunda kalmıştır. Bu noktada Narşahî Taraz şehrinin uzun ve zorlu bir kuşatmanın ardından düştüğünü, bir çok dihkânın Müslüman olduğunu, büyük kilisenin merkez camiye dönüştürülerek Mutezid Billah adına hutbe okunduğunu aktarmaktadır.⁶

Bu olaydan sonra Kaşgar'a çekilen Oğulcak Sâ mânî topraklarına akınlar yapmış, onların içine düştüğü kargaşadan yararlanmış ve âsî şehzade Nasr b. Mansur'un kendisine sığınmasına müsaade etmiştir ki bu olay Karahanlılar tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü şehzade ve yanındaki Müslümanların, Karahanlıların arasında bulunması bölgede İslâmiyetin yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Nitekim Oğulcak'ın yeğeni Satuk'un İslâmiyeti kabulü ve amcasına karşı verdiği mücadeleyi başarı ile tamamlaması bu hadisenin hemen ardından vuku bulmuştur.⁷ Bu önemli gelişmelerin ardından Batı Karahanlılar tarafında köklü bir değişim yaşanmış, ikili arasında eskiden beri fırtınalı esen rüzgar artık yerini nesime bırakmıştır. Bundan sonra her iki taraf düşmanlarına karşı birbirini yardıma çağırarak birlikte hareket etmeye başlamıştır. Deylemîler'e karşı Sâ mânî Emirinin Karahanlıları yardıma çağırması ile Balasagun muharebesinde Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın, Sâ mânî tarafını yardıma çağırması buna örnek olarak gösterilebilir. Balasâgun muharebesi 330/942-943 yılında Çinlilerin de yardım ettiği Doğu Karahanlıları ile Batı Karahanlıları arasında yaşanan bir savaştır.⁸

344/959 yılında Satuk Buğra Han'ın vefatı üzerine oğlu Baytaş (Musa b. Abdülkerim) tahta çıkmış ve Doğu Karahanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Nişâbürlü İslâm alimi olan Abdülhasan Muhammed b. Sufyan el-Kelkâtî'nin de yardımı ile tebaasının İslâm dinini kabulünde büyük rol oynamıştır (349/960). Baytaş zamanında Sâ mânî devletiyle münasebetlerin ne şekilde cereyan ettiği hususunda kaynaklarımız susmaktadır. Ancak onun oğlu Ebü'l-Hasan Ali b. Musa döneminde ilişkilerin olumlu yönde seyrettiğinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü 382/992 yılları sonrası yaşanan olaylara baktığımız zaman, artık Satuk Buğra Han ile başlayıp oğlu Baytaş'ın ölümüne kadar

⁵ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, Ankara, 1989, s. 204

⁶ Narşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 102.

⁷ Pritsak, "Karahanlılar", *İA*, VI, 253; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 97.

⁸ Pritsak, "Karahanlılar", *İA*, VI, 253.

devam eden dostane ilişkilerin sona erip Karahanlıların, Sâ mânî topraklarına göz dikerek yavaş yavaş fethetmeye başladığına şahit oluyoruz. Şüphesiz bu konudaki etken Sâ mânîoğullarının içince düştüğü olumsuz durumdur. Devlet başında bulunan II. Nuh'un, yaşının küçük olması ve uygulanan yanlış politika sebebi ile devletin bütünlüğü sarsılmıştır. Bunun yanı sıra vergilerin artması, memurların öldükten sonra tüm mal varlığına devlet tarafından el konulması, halkın hoşnutsuzluğunu da beraberinde getirmiştir.⁹ Diğer taraftan komutan ve devlet adamları arasındaki çekişme ve rekabetlerin hız kazandığı er-Râdî dönemi, Ebû Ali gibi bazı komutanların dış desteklere de başvurdukları bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu şahıs bir taraftan Horasan bölgesinde Faik gibi önemli otoriteye sahip komutanlarla mücadele ederken; diğer taraftan da Nuh b. Mansûr'un, ordunun ihtiyaçları adına yaptığı bazı talepleri reddetmiştir.

O dönemde Sâ mânî hanedanına dış rakip olarak Karahanlılar bulunmaktaydı. Hem dindar şahsiyeti hem de bulundurduğu askerî gücüyle tüm dikkatleri üzerine celp eden Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın torunu Buğra Han'la iş birliği yapmak, Ebû Ali için tek çare olarak gözükmekteydi. Bu yüzden Ebû Ali, Buğra Han'a bir mektup yollayarak onu Sâ mânî topraklarını istila etme konusunda teşvik ettiğini, Buğra Han'ın bu teklifi kabullendiğini aktaran kaynaklarımız, ikili arasındaki anlaşmanın gizli bir şekilde yapılarak Mâverâünnehr bölgesinin Buğra Han'a ve Horasan bölgesinin de Ebû Ali'ye verildiği bilgilerini kaydederler.¹⁰ Ancak Gerdfîzî diğer kaynakların aksine, Faik'in daveti ile İsficâb'a gelen Buğra Han'a, Ebû Ali'nin mektup yolladığından bahsederek yapılan herhangi bir anlaşmadan söz etmemektedir.¹¹ Ancak bu anlaşmanın uygulamaya geçmediğini görmekteyiz. Çünkü Faik de böyle bir teklifle Buğra Han'ın kapısını çalmış olduğu gibi Buhârâ'nın düşmesine de çok büyük katkı sağlamıştır (382/992).¹² Bu Faik'in, izinsiz bir şekilde Ceyhun nehrini geçmesinin ardından, Sâ mânî Emir'inin onun üzerine askerî birlikler göndermesinden sonra vuku bulmuştur.¹³

Buhârâ'nın zaptından kısa bir süre sonra hastalanan İlig Han, Abdülaziz b.

⁹ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1981, s. 279; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 129; Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yay., İstanbul, 2005, s. 209.

¹⁰ Narşahî, *Târîhu Buhârâ*, thk. Emin Abdülmeccid Bedevî vd., s. 152-153; Ebû'n-Nasr Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî, *Târîhu Yemînî*, Hattat Muhammed b. Seyyid Ahmed, Yusuf Ağa Kütüphanesi, No: 279.9, v. 66; Cûrfađekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 92; İzzüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Adilvâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Dâru Sadr Yay., Beyrut, 1966, IX, 97

¹¹ Gerdfîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 369.

¹² Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, tsh. Azizullah Alizâde, Tahran, 2008, s. 181; Ebû'l-Hayr Fazlullah el-Hemedânî Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârîh*, nşr. Ahmet Ateş, Encümen-i Türk Yay., Ankara, 1960, II/4, 49; Pritsak, "Karahanlılar", VI, 254.

¹³ Narşahî, *Târîhu Buhârâ*, s. 153; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX, 99; Ebû Bekr b. Ahmed b. Nasr Hamdullah el-Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, nşr. Abdülhüseyin Nevâî, 4. Baskı, Sipher Yay., Tahran, 1381/2002, s. 384-385.

Nuh b. Nasr es-Sâmânî'yi Buhârâ'ya vali tayin ettikten sonra, Buhârâ'dan ayrılmak durumunda kalmış ve Türkistan'a giderken yolda vefat etmiştir.¹⁴ Bundan sonra Karahanlı Devleti'nin başına İlig Han olarak da bilinen Nasr b. Ali geçmiştir. Samânî-Karahanlı ilişkileri İlig Han döneminde de hasmane bir şekilde devam etmiştir. İlig dönemindeki Samânî-Karahanlı münasebeti farklı bir boyut kazanarak, 386/996 yılında Sebük Tegin'in de girişimleriyle, her iki devlet arasında anlaşma imzalanarak Seyhun sahası Katvan (قطوان) çölüne kadar Karahanlılara bırakılmıştır.¹⁵ 387/997 yılında Samerkand'a kadar ilerleyerek Mansur b. Nuh'un adamlarını yakalayan İlig Han, daha önceki anlaşmaya uymaksızın 389/999 yılında da Buhârâ'yı ele geçirmiş ve tüm Samânî aile mensuplarını Özkend'e götürerek hapse atmıştır.¹⁶ Bir kısım tarihçilere göre ise Buhârâ'nın fethi 390/1000 yılında vuku bulmuştur.¹⁷ Samânî aile mensuplarından İsmail Muntasır es-Samânî hapisten kaçmayı başarmış ve bir takım girişimlerde bulunarak yeniden devleti toparlamaya çalışsa bile teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (399-403/1000-1004).¹⁸

Buraya kadar üzerinde durmaya çalıştığımız iki hanedan arasındaki ilişkileri şu şekilde özetlemek mümkündür. Karahanlı-Samânî ilişkilerini hasmane ve dostane olarak genel manada iki kategoriye ayırabiliriz.

a. Hasmane kavramı her iki hanedan arasındaki ilişkilerde, iki yerde boy göstermektedir ki bunlardan birincisi Samânoğullarının baskın bulunduğu hasmane ilişkiler; diğeri de Karahanlıların baskın olduğu hasmane ilişkilerdir.

Samanoğullarının Baskın Olduğu Hasmane İlişkiler: Bu durum Karahanlıların İslamiyeti kabulünden önceki dönemler için geçerlidir.

Karahanlıların Baskın Olduğu Hasmane İlişkiler: Bu dönem ise her iki hanedan arasındaki dostane ilişkilerinin ardından, münasebetlerin gerginleşmesi ile başlayıp Samânî devletinin yıkılışına kadar devam eden bir süreçtir. Söz konusu dönemlerde Karahanlılar, daha önce kaybettikleri toprakları almaya başlamışlardır.

b. Dostane İlişkiler: İki hanedan arasındaki dostane ilişkiler, Satuk Buğra Han'ın Müslüman olması ile başlamış ve torunu Ebû'l-Hasan Ali b. Musa dönemine kadar devam etmiştir.

¹⁴ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 369; Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 66; Cürfâdekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 98; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 181; Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevarîh*, II /4, 51; Ebû Amr Mînhâcüdî'n Osman el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, nşr. Abdülhay Habîbî, Encümen-i Târîh-i Afganistan Yay., 2. Baskı, Kabil, 1332/1953, I, 212-213.

¹⁵ Cürfâdekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 139; Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevarîh*, II/4, 78-79; Abdülkerîm Özaydın, *"Karahanlılar"*, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, 406.

¹⁶ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.375-376,378; Cürfâdekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s.184; Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevarîh*, II/4, 108; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 214,216; Pritsak, *"Karahanlılar"*, VI, 255.

¹⁷ Fahreddin Ebû Süleyman el-Benâkitî, *Târîh-i Benâkitî*, nşr. Cafer Şuâr, Tahran, 1999, s. 219.

¹⁸ Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevarîh*, II/4, 108-119; Cevâd Hirevî, *Târîh-i Samâniyân*, Tahran, 2001, s. 472.

II. Gazneli-Karahanlı İlişkisinin Başlaması

İki hanedan arasındaki ilişkiler Samânî Devletinin son dönemlerinde başlamış ve Sultan Mesûd'un döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Sebük Tegin döneminde başlayan temaslar, oğlu Sultan Mahmud döneminden itibaren ise uluslar ve devletler arası bir şekil almıştır. İlişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, konunun dönemlere ayrılarak incelenmesinde yarar olacaktır.

A. Sebük Tegin'in Karahanlılar ile Münasebeti

Karahanlılar IV/X. yüzyılın ikinci yarısında, iç çekişmeler ile sarsılan Samfânoğulları Devletine göz dikmişler¹⁹, 382/992 yılında Buhârâ'yı alarak topraklarını genişlettikleri gibi çok sayıda ganimette de elde etmişlerdir.²⁰ Samânîler, iyice köşeye sıkışmalarının ardından Sebük Tegin'e, Karahanlılarla savaşması için yardım talebinde bulunarak kendisine bir mektup göndermiştir.²¹ Sebük Tegin'in savaşa hazırlık yaptığını duyan İlig Han, ilim adamı ve ulemâdan oluşan bir grup insanla Sebük Tegin'e bir mektup yollamıştır. Mektupta kısaca "Bizim aramızda din bağı mevcuttur. Her ikimiz de Hint ve Türk kâfirlerine karşı Allah yolunda cihat etmekteyiz. Nuh'un müreffeh hayat yaşaması, onu bu yoldaki mücadelesinden alı koymuştur. Biz, Horasan ve Mâverâünnehr'i alarak elde edilen ganimetleri de mücadelesini verdiğimiz yolda harcayalım." Diyerek mektubunun sonuna şu nassı da "Andolsun ki sen, öldürmek için bana el uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım"²² eklemiştir.²³

Nâsirüddîn Sebük Tegin ise, kendisi ile Melik Nuh'un arasında anlaşma olduğunu, onun asil bir aileye mensup olduğunu ve ona ihanet etmeyeceğini söylemekle birlikte kendisinin her iki devlet arasında arabuluculuk yapabileceği sinyalini, mektubunun sonuna eklediği şu ayet ile "... Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna girinceye kadar saldıran tarafla savaşın..."²⁴ veriyordu²⁵

Böylece, 386/996 yılında her iki devlet arasında anlaşma imzalanarak Seyhun sahası Katvan (قطوان) çölüne kadar Karahanlılara bırakılmıştır.²⁶ Sebük Tegin'in, Karahanlılarla bir diğer yakınlaşması ise rakiplerine karşı Karahanlılardan askeri yardım talep etmesi ile olmuş, fakat bu netice vermeden Sebük Tegin vefat etmiştir.²⁷

¹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Narşahî, *Târîhu Buhârâ*, çev. ve thk. Emin Abdülmecid Bedevî, Nasrullah Mübeşşir et-Terrâzî, 3. Baskı, Dârü'l-Meârif Yay., Kahire, s. 153.

²⁰ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 181.

²¹ Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, II/4, 75.

²² Mâide, 5/28.

²³ Cürfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, 1340, s. 133-134; Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, II/4, 76

²⁴ Hucurât, 49/9.

²⁵ Cürfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 134-135.

²⁶ Cürfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 139; Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*, XXIV, 406.

²⁷ Seyyid Ebû'l-Kasım Furûzânî, "Revâbit-i Gaznevîyân ve Karahâniyân", *Şiraz Üniversitesi Ulûm-ı İctimâ-yî ve İnsânî Fakültesi Dergisi*, Şiraz, 1375/1996, sayı: 23, s. 117-118.

B. Sultan Mahmud'un Karahanlılarla İlişkisi

Sultan Mahmud dönemindeki Gazneli-Karahanlı münasebetleri, sebep ve sonuçları açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü ilişkiler bu dönemde devletler arası ivme, prestij ve ölçü kazanarak resmi ve diplomatik bir şekil almıştır. Sınırların tayin edildiği Sultan Mahmud devri Karahanlı Hanlarından, İlig Nasr Han Toğan Han, Arslan Han ve Kadir Han ile çok boyutlu bir ilişki içerisinde olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu münasebetlerin bariz bir şekilde anlaşılabilmesi için, dönemlere ayrılarak incelenmesi uygun olacaktır.

1. Sultan Mahmud-İlig Han İlişkisi

389/999 yılında Buhârâ'nın düşmesinin ardından Mâverâünnehr bölgesi Karahanlılara kalırken, Mâdûnnehr bölgesi de Yemînîler olarak da bilinen Gaznelilere kalıyordu. Böylece, yaklaşık 191 sene hüküm süren Samânî Devleti son bulmuş ve bütün toprakları iki Türk hanedanı arasında bölüştürülmüştür. Bir takım tarihi kaynaklar vesilesi ile bize ulaşan bilgilere baktığımız zaman İlig Nasr, Horasan bölgesini ele geçirdiğinden dolayı, mektup aracılığı ile Sultan Mahmud'u kutlamıştır.²⁸ Dostluk sinyali olan Hakan'ın bu tavrı Sultan Mahmud tarafından da olumlu karşılanmış ve böylece iki devlet arasındaki münasebetlerin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bundan sonraki adımların, iki devlet arasındaki münasebetlerin pekiştirilmesi yönünde atıldığına şahit olmaktayız. Bu adımlardan ilki, iki devlet arasında Ceyhun nehrinin sınır olarak tayini olurken; ikinci adımı ise iki hanedan arasında yapılan evlilikler oluşturmaktadır. İlig Han'ın kızı ile evlenen Sultan Mahmud ile İlig Han arasındaki ilişkilerin son adımı ise gerginlik ve düşmanlıkla cereyan ederek unutulması zor acıların yaşanmasına neden olmuştur. Hakan-Sultan arasında yaşanan bu gelişmelere göz atıldığında şu noktalar dikkat çekmektedir.

a. İki Devlet Arasında Sınır Hattının Belirlenmesi:

Ceyhun nehrinin daha önce Buğra Han ile Ebû Ali arasında sınır olarak tayin edildiğine, Karahanlı-Samânî ilişkileri hakkında bilgi verirken işaret etmiştik. Daha sonraki olaylar Karahanlıların bu yöndeki düşüncelerinin gerçekleşmesine mani olmuş ve Karahanlı dostları Gazneli Sultan Mahmud tarafından ortadan kaldırılmıştı. Karahanlıların bu düşüncesi ancak Horasan'ı kendi otoritelerinin altına almayı başaran Gazneli Devleti ile gerçekleşebilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere Türk Hakanı, Sultan Mahmud'a bir mektup yollamıştı. Sultan Mahmud da "kendisi ile Türk Hakanları arasında dostluk olursa mülk ve yollar güvenli olur"²⁹ düşüncesi ile dostluk ve barış sinyallerini vermişti. Burada değinilmesi gereken husus, sınır hattının ne zaman ve ne şekilde belirlendiğidir. Çünkü konuyla ilgili iki farklı rivayet nakledilmektedir. Bunlardan birisi

²⁸ Uttbî, *Târîhu Yemînî*, v. 172; Cürfedakâni, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 249; Gerdîzî, *Zeynû'l-Ahbâr*, s. 382; Giyâseddin Hândmîr, *Târîhu Habîbî's-Siyer fi Ahbârî Efrâdı Beşer*, tsh. Debîr Sâkî, Tahran, 1974, II/4 377.

²⁹ Muhammed b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb*, tsh. Mîr Hâşim Muhaddis, Müessesesi İntişârâtı Emîr Kebîr Yay., Tahran, 1363/1984, s. 49.

Utbî'nin naklettiği herhangi bir çekişme veya savaşa yeltenilmeksizin hudutlarını belirlenmiş olması;³⁰ diğeri ise Ömer Soner Hunkan'ın Cemal Karşî'den naklen aktardığı iki tarafın da hücumu geçerek Ceyhun'un kıyısına geldikleri ve iki tarafın ordularını yüzer bin süvariden oluşmuş olduğu bilgileriyle Hakan'ın baskıcı tavrıdır.³¹ Ancak Karşî'nin rivayetlerinin devamına baktığımızda ise yine barış teklifinin Hakanlık tarafından geldiğini ve hatta Hakan'ın elçi kılığında girerek Sultanla bizzat görüştüğü bilgilerine ulaşıyoruz.³²

Karşî'nin, her iki ordunun karşı karşıya gelmeleriyle ilgili aktardığı bilgileri Utbî'nin verdiği bilgiler dikkatte alınacak olursa kabul sınırlarını zorlayan bir bilgi olduğu ortadadır. Kaldı ki o dönemde her iki tarafı da uğraştıran Samânî Muntasır galesinin de olduğu dikkate alınacak olursa, ileride de zikri geleceği gibi, iki ordunun karşılaşması daha sonra vuku bulmuştur. Zaten bu durum kimi tarihçilerce, Gazneli-Karahanlı anlaşmasının sebebi, Muntasır'ın galesi olarak yorumlanmaktadır.³³

Diğer taraftan Gerdîzî'nin Zeynû'l-Ahbâr'ında, Hakan-Sultan arasındaki ilişkiler ile ilgili aktarılan bilgiler çok kısa ve detaya girilmeksizin zikredilmektedir. Ona göre bu olay Sultanın Hint seferinden döndüğü bir sırada meydana gelmiştir. Bu dönemde Hakanın elçisi ona gelmiş ve böylece iki devlet arasında barış ve sınır antlaşması imzalanarak Ceyhun nehri sınır olarak belirlenmiştir.³⁴

Karşî'ye dayandırılan rivayette olaylar şu şekilde gelişmiştir: İlig Nasr'ın, kendisini Samânî topraklarının tek varisi olarak görmesi bir takım anlaşmazlıklara yol açmış³⁵ ve çok geçmeden iki ordu Ceyhun nehri kıyısında karşı karşıya gelmiştir. Ancak İlig Nasr'ın, Sultan Mahmud'a elçi göndermesi ile görüşmeler yapılarak Ceyhun nehri her iki devlet arasında sınır olarak belirlenmiştir.³⁶ Bize ulaşan bir takım rivayetlere göre ise İlig Nasr'ın kendisinin tebdil-i kıyafet ile elçi kılığında girerek Sultanla bizzat görüşmüş ve anlaşmayı imzalamıştır.³⁷ Yapılan anlaşmaya göre Ceyhun nehrinin bir yakası Gazneli Devletinin olurken; diğer yakası Karahanlıların oluyordu.³⁸ Bu anlaşmaya Hârizm dahil olmayıp gücü yettiği takdirde Gazneli Mahmud'un alabilmesine açık kapı bırakılıyordu.³⁹

Bu şekilde iki devlet arasında sınır hattı belirlenmiş ve dostane ilişkiler başlamıştır. Bu anlaşma, bir taraftan devam eden Samânî galesine karşı bir ittifak

³⁰ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 172; Cürfadedekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 249

³¹ Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 154

³² Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 155.

³³ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 342.

³⁴ Gerdîzî, *Zeynû'l-Ahbâr*, s. 381-382.

³⁵ Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 154.

³⁶ Gerdîzî, *Zeynû'l-Ahbâr*, s. 382; Muhammed Nâzım, *es-Sultân Mahmûd Hayâtuhû ve Asruhû*, çev. Abdullah Sâlim, Beyrut, 2007, s. 75.

³⁷ Muhammed b. Ali er-Râvendî, *Râhatû's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, nşr. M. İkbâl, Tahran, 1985, I, 86.

³⁸ Michal Biran, "Ilak Khands", *Encyclopadia Iranica*, New York, 2004, XII, 622.

³⁹ Seyyid Ebû'l-Kasım Furûzânî, *Gaznevîyân: ez Peydâyîş tâ Furûpâşî*, Tahran, 2007, s. 129.

oluşumu anlamına gelirken; diğer taftan da zorunlu bir takım sebeplerin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Hem Gazneli Devletini hem de Türk Hakanlığını oldukça meşgul eden Samânî Muntasır galesi: Hatırlanacağı üzere 389/999 yılında Karahanlı Hanı İlig Nasr Buhârâ'yı ele geçirerek tüm Samânî aile fertlerini tutuklamış ve Özkend'e götürerek hapse atmıştı. Birbirleri ile temas kurmamaları için, her biri ayrı ayrı hücrelere yerleştirilen Samânî aile mensuplarından Ebû İbrahim İsmail b. Nuh cariyeye kılığında hapisten kaçmayı başarmıştır.⁴⁰ 390-394/1000-1004 yılları arasında her iki hanedan açısından da çok tehlike arzeden Muntasır bir süre Buhârâ'da saklandıktan sonra Hârizm'e gelmeyi başarmış ve Samânî sempatanlarını etrafında toplamaya muvaffak olmuştu. Samerkand civarındaki İlig Han'ın şahnesi Cafer Tegin dahil toplam on yedi kişiyi esir alan Muntasır Buhârâ'yı da geri almış fakat tutunamayacağını anlayınca Âmil'e doğru gitmeyi uygun bularak o bölgeleri ele geçirmişti. Daha sonra Nişâbûr'da ve Sarahs yolu üzerinde Sultan Mahmud'un askerleri karşısında aldığı yenilgiler üzerine (391-392/1000-1002) Mâverâünnehr bölgesine geçmeye mecbur kalan Muntasır 393/1003 yılında Oğuzlar'ın da yardımı ile Türk Hakanlığını hem mal ve hem de can kaybına maruz bırakmıştır.⁴¹ Düzenli ve sistemli askere sahip olan Türk Hakanlığı karşısında derleme ordular ile durulamayacağını anlayan Muntasır, Oğuzların da çekilmesi sonucu tekrar Horasan topraklarına geçmiş ve İbn Büheyç adında bir Arap kabilesi mensuplarınca öldürülmüştür (394/1004).⁴² İbn Funduk Muntasır'ın, yedi yıl boyunca dağılan devleti yeniden toparlamak için mücadele ettiğini nakletmişse de Utbî'nin kaydettiği rivayetlere uymadığı için doğru kabul edilemez bir rivayet olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³

b. İlig Nasr'ın Mâverâünnehr'de otoriteyi sağlamlaştırmasından kaynaklanan ihtiyaç: Bu durum özellikle İslâmiyeti kabul etmeyen Türklere karşı mücadele için hayati bir öneme sahipti.

c. Sultan Mahmud'un amcası Buğracık'ın katili Sistan hakimi Halef ile uğraşması ve Hindistan meselelerine öncelik vermesi: Halef b. Ahmed 354/965 yıllarında Samânîlere bağlı Sistan Hakimi idi.⁴⁴ Gazneli Devleti'nin kuruluşu ile beraber Hindistan kapıları da İslam ordusuna açılmış oluyordu. Bu dönemlerde Horasan ve Mâverâünnehr bölgeleri oldukça karışık siyasi krizlerle çalkalanıyordu. Sebük Tegin'in Hindistan topraklarında cihadla meşgul olduğu bir sırada, otorite boşluğundan yararlanmak isteyen Halef b. Ahmed, daha önce Gaz-

⁴⁰ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 122; Cüfadedekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 185; Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevarîh*, II/4, 108-109.

⁴¹ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 122-123; Cüfadedekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 186-196; Gerdizî, *Zeynû'l-Ahbâr*, s. 382-384; Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevarîh*, II/4, 110-116.

⁴² Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 122-123; Cüfadedekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 197-199;

⁴³ Ebû'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî İbn Funduk, *Târîh-i Beyhak*, tsh. Ahmed Behmenyâr, yy., s. 69-70.

⁴⁴ Cüfadedekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 41.

neli Devleti'nin elinde bulunan Büst⁴⁵ şehrini ele geçirerek hem kendi adına sikke bastırması ve hem de hutbe okutmuştu.⁴⁶ Daha önce Karmatî Hüseyin b. Tahir'e karşı ittifak halinde hareket eden iki ordunun bu vesile ile araları bozulmuş; Sebük Tegin'in geri dönmesi ile Büst şehri tekrar Gaznelilerin eline geçmiş ve Halef'in girişimleri ile de tekrar barış sağlanmıştı.⁴⁷ Sebük Tegin'in, İlig Han ile Samânî emiri arasındaki barış müzakerelerini sürdürdüğü bir sırada Halef'in, İlig Han'a mektup yazarak Türk Hakanını Gazneliler üzerine kışkırtması kendisinin gerçek niyetini âşikâr etmekten başka bir işe yaramamış ve böylece tekrar Sebük Tegin'in gazabıyla karşı karşıya kalmıştı. Fakat bu kez de özür mektuplarıyla Nasıruddîn'in gönlünü kazanan Halef'in tekrar Gazne topraklarına göz dikerek Büşenc'ı işgal edip Sebük Tegin'in kardeşi Buğracık'ı öldürene kadar ilişkilerin normal seyrinden çıkmadığına şahit oluyoruz.⁴⁸ 390/1000 yılında amcasının intikamı için Sistan'a hareket eden Sultan Mahmud, Halef'in fidesini kabul etmişti.⁴⁹ Halef'in, devlet işlerinden elini eteğini çekip yerine oğlu Tahir'i getirerek münzevi bir hayata çekilmesini aktaran Utbî daha sonra onun yaptıklarından pişmanlık duyarak oğlunu öldürdüğünü ve tekrar hakimiyeti ele geçirdiğini kaydetmektedir.⁵⁰ Bunun üzerine 393/1003 yılında Sultan Mahmud Sistan'a hareket etmiş, Halef'i yakaladıktan sonra isteği üzerine Cüzcan'a sürgün etmiş ve İlig Hanla yazıştığını öğrendikten sonra da ölene kadar kalacağı Gerdiz'de hapse atmıştır.⁵¹ Halef gibi bir rakip karşısında, Gazneli Mahmud'un tedbiri elden bırakmayarak akıllıca hareket etmesi onun sadece sembolik bir sultan olmayıp aynı zamanda da dahi bir devlet adamı olduğunu ortaya koyması açısından önemli bir noktadır. Diğer taraftan Hindistan fetihlerine ara vermeksizin devam etmesi de kayda değer bir davranıştır. Örneğin Bahâtiye ve Multan fetihleri bu dönemde Gazneli Devleti'ni çok meşgul etmekteydi.⁵²

b. Hanedan Evlilikleri:

Ceyhun Nehrinin sınır olarak belirlenmesinin ardından ilişkilerin pekiştirilmesi amacı ile akrabalık yollarına başvurularak sıhrî evliliklerin iki hanedan arasında birkaç defa vuku bulduğu güvenilir tarihi bilgilerle sabit olunmuş bir husustur. Bu siyasi evliliklerin, iki hanedan arasında vuku bulan münasebetlere ne kadar olumlu etkisinin olduğu ise tartışmalı ve belirsizlik konumunu koru-

⁴⁵ Sicistan ve Gazne arasında bulunan Büst şehri meyve bahçeleriyle meşhur bir şehirdir. Bkz. Hamvî, *Mücemül-Büldân*, I, 414.

⁴⁶ Utbî, *Târîhu Yemîni*, v. 136; Cüfadedkânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemîni*, s. 202.

⁴⁷ Utbî, *Târîhu Yemîni*, v. 1136-137; Cüfadedkânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemîni*, s. 202-203; Furûzânî, *Gazneviyân: ez Peydâyîş tâ Furûpâşî*, s. 86.

⁴⁸ Utbî, *Târîhu Yemîni*, v. 137-139

⁴⁹ Cüfadedkânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemîni*, s. 206-208.

⁵⁰ Utbî, *Târîhu Yemîni*, v. 144; Cüfadedkânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemîni*, s. 210-211.

⁵¹ Utbî, *Târîhu Yemîni*, v. 1145-147; Cüfadedkânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemîni*, s. 212-213; Gerdizî, *Zeynül-Ahbâr*, s. 386.

⁵² Seyyid Bürhâneddîn Hâvendşâh Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, Hiyâm Yay., Tahran, 1339/1960, IV, 96-97

maktadır. İki hanedan arasındaki ilk evlilik Sultan Mahmud ile İlig Han'ın kızının dünya evine girmeleri ile gerçekleşmiştir. Münasebetlerin korunması ve devamı için yapılan bu siyasi evlilik dönemin büyük fakihlerinden Ebû Tayyib es-Sehl ile Serahs valisi Toğancık'ın, İlig Han'ın yanına yollanarak onun "Türkistan nehirlerinde bir dürr-i yetim" olarak sıfatlanan kızını Sultana istemeleri ile meydana gelmiştir.⁵³ Utbî'nin konuyla ilgili verdiği bilgilerine baktığımızda İmâm Ebû't-Tayyib Sehl b. Süleyman es-Sûlûkî ile Toğancık'ın elçi olarak Hakan'a yollanması olayı, Sultan Mahmud'un Muntasır'ı uzaklaştırmak amacı ile Nişâbü'r'a geldiği bir sırada gerçekleşmiştir (391/1001). Ayrıca Muntasır'ın farklı zamanlarda üç defa Nişâbü'r'a saldırdığı da yine Utbî tarafından aktarılmaktadır.⁵⁴

Fakat burada değinilmesi gereken önemli nokta Ebû't-Tayyib Sehl b. Süleyman es-Sû'lûkî'nin elçilik görevi ile ilgili bilgi ve malumatlardır. Söz konusu dönemlerde Nişâbü'r'da müftülük vazifesini ifa etmekte olan es-Sû'lûkî'nin Sultan Mahmud tarafından elçi olarak İlig Nasr'a gönderilmesi konusuna tabakât eserlerinin- İbn Hallikân, el-İsnevî, Sübkî, İbnü'l-İmâd ve Zehebî- yanı sıra Gerdizî ve İbnü'l-Esîr gibi tarihçilerin eserlerinde herhangi bir bilginin mevcut olmaması ve onun vefat tarihi ile ilgili verilen bilgilerin birbirini tutmaması bir takım soru işaretleri ile karşı karşıya kalmamıza sebep olmuştur.⁵⁵

Gerçek niyetlerin saklı olduğu bir samimiyet göstergesi olarak⁵⁶ yorumlanan bu sıhrî akrabalığın gerçekleştiği esnada es-Sû'lûkî ile Toğancık çeşitli hediyelerle -sayısız altın külçeler, Behrâmân Yakuttan güzel inciler, kumaş ve ipek döşekler, nadir göçebe ve şehir eşyaları, altınlı çini porselenler, içlerine kâfûr ağacı doldurulmuş gümüş kaplar, Hint şalları, üd parçaları, parlak kılıçlar, zikzaklı rengarenk giyimli tahtı revan ve göz kamaştırıcı baş örtülü dişi filler, hoş görülü develer ve cins atlar- birlikte Özkend'e gelirken; buna mukabil İlig Nasr da gelen heyeti en iyi şekilde ağırlamış ve çeşitli hediyelerle- işlenmiş madenler, samurlar, Çin eşyaları, Çinli güzel cariyeler, o dönemde moda olan giyim

⁵³ Cüfadedkânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, s. 249; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 96

⁵⁴ Utbî, *Târihu Yemînî*, v. 123-124, 125-126; Cüfadedkânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, s. 186, 188-189, 249.

⁵⁵ Dönemin meşhur fakih, mütedeyyin, edip, şair ve bilginlerinden olan es-Sû'lûkî'nin vefat tarihi ile ilgili zikredilen bilgilere yukarıda ismini verdiğimiz müelliflerin teliflerinden ulaştık. Genellikle 3 farklı rivayetin nakledildiği bilgiler şöyledir: 387/997, 404/1014 ve 460/1070. Fakat Sultan Mahmud'un es-Sû'lûkî'yi elçi olarak göndermesi ise 391/100-1001 yıllarına tesadüf etmektedir. Dolayısıyla el-İsnevî'nin de yanlış olarak zikrettiği 387 tarihini eliyorumuz. 460/1070 yılı da Ebû Ya'lâ'nın bir rivayeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak kabul gören tarih ise 404'dür. Geniş bilgi için bkz. Şemsüddîn Ahmed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Âyân*, Dâru Sadr, Beyrut, 1977, II, 435; Şemsüddîn b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Beşşâr Evvâd vd., Müessesetü'r-Risâle Yay., Beyrut, 1985. XVII, 209; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdilvehab b. Ali es-Subkî, *et-Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Mahmud Tanâhî vd., yy., ts., IV, 393-397; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye Yay., Beyrut, 1987, II, 36-37; Ebû'l-Fellâh Abülhay el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, Dâru'l-Fikir Yay., yy., ts. III, 172-173.

⁵⁶ Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 165.

kuşamlar- birlikte kızını Gaznelilere göndermiştir.⁵⁷ Böylece iki hanedan arasinda bir statü vivendi oluşmuştur.⁵⁸

Nihayet genel kanaat sınır anlaşmasının, 391/1001 yılında Sû'lûkî ile Toğcancık'ın Özkend'e elçi olarak gittiği sırada yapıldığıdır.⁵⁹

c. Sultan-Hakan Arasında Gerginliğin Başlaması

Yukarıda ifade edildiği üzere iki hanedan arasındaki anlaşmayı gerektiren bir takım hususlar mevcuttu. Ancak yapılanlar bir samimiyet göstergesinin ötesinde değildi. Nitekim gelişen olaylar bunu tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Dört-beş yıl süren dostane ilişkilerin hangi sebeplerden dolayı hasmane bir şekil aldığı açık ve net olmasa da fatura iki devlet arasındaki fitne ve fesatçılara kesilmiştir.⁶⁰ Diğer taraftan Türk Hakanı İlig'in de Horasan topraklarına sahip olma ihtirası da gösterilen sebepler arasındadır.⁶¹ İlig Han ile Sultan Mahmud arasındaki ilişkilerin gerilmesinin sebeplerinden bir diğeri de Abbâsî Halifelerince resmîyette tanınmaktır. Karahanlıların bu yöndeki teşebbüsleri, 393/1003 yıllarından itibaren halife el-Kâdir adına sikke bastırmaları ve kendilerini "Emîrül-Müminîn Mevlaları" olarak görmelerinde yatmaktaydı.⁶²

Ancak Karahanlı Hakanlarının bu arzularına ulaşmasına Gazneli Sultanları engel olmaktaydı. Çünkü Horasan'ı ele geçiren Gazneli Sultan Mahmud, Karahanlılara nazaran Hilafet merkezine coğrafi açıdan yakın mesafede olduğundan daha avantajlıydı. Dolayısı ile Halife-Sultan arasındaki dostluk, İlig Nasr'ın Mâverâünnehr'de daha istikrarı sağlamadan, tüm sıcaklığı ile başlamıştı. Gerdîzî'ye göre Bağdat elçisinin Sultan Mahmud ile görüşerek halifenin gönderdiği Yemînü'd-Devle ve Emînü'l-Mille lakapları ile çeşitli hediyeler, Horasan tacı ve hilatları, Sultana takdim ettiği olay 389/999 yılında vuku bulmuştur.⁶³ Utbî'nin de nakletmiş olduğu bu olay öyle bir samimiyetle vuku bulmuştu ki şu ana kadar kimse bu şekilde unvan, lakap, taç, hilat ve hediye alamamıştı.⁶⁴ Dolayısıyla böylesi bir ünsiyet, ülfet ve dostluk hiçbir zaman Karahanlı Hakanlarının ulaşamayacağı bir konum olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan Mahmud da bu samimiyete karşılık Büveyhîler'in desteğiyle hilafete getirildiği için Samânîlerce tanınmayan Halife el-Kâdir Billah adına hutbe okutmuştur.⁶⁵ Sultan Mahmud'un halife el-Kâdir ile ilişkilerindeki Sultanın hakim ve baskıcı tav-

⁵⁷ Cürfadekânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, s. 249-250; Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, II/4, 142-143; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 96

⁵⁸ Pristak, "Karahanlılar", İA, VI, 255.

⁵⁹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 343; Pristak, "Karahanlılar", İA, VI, 255; Nâzım, *Sultân Mahmûd*, s. 75-76; Furûzânî, "Revâbit-i Gaznevîyân ve Karahâniyân", s. 118.

⁶⁰ Cürfadekânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, s. 211-213.

⁶¹ Nâzım, *Sultân Mahmûd*, s. 76; Clifford Edmund Bosworth, *The Ghaznavides*. çev. Hasan Anuvşa, Müessese-yi İntişârât-ı Kebîr Yay., 5. Baskı, Tahran, 1385/2006, s. 45.

⁶² Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 342.

⁶³ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 381.

⁶⁴ Utbî, *Târihu Yemîni*, v. 204-205; Cürfadekânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemîni*, s. 182.

⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX, 146.

rını ifade eden Abbâs Hâşmî, Sultan Mesûd'un da halifelerle ilişkilerinde aynı çizgiden ayrılmadığını vurguladıktan sonra Türk Hakanlarına doğrudan herhangi bir hilat veya unvan yollanmamasının da yapılan anlaşmalar içerisinde olduğunun altını çizmektedir.⁶⁶

İlig Nasr döneminde Karahanlıların, iki kere Horasan topraklarına saldırdığına şahit olmaktayız. Bunların birincisi 396/1005 yılında Sultan Mahmud'un, Batiniye mezhebine giren valiyi tedip için Multan'a gittiği için, onun yokluğundan istifade edilerek yapılan bir hücum, diğeri de hemen ertesinde oç ve intikam alınmak niyetiyle yapılan bir saldırdır.

Sultan Mahmud'un Multan'da bulunmasından istifadeyle İlig Nasr beklediği fırsatı eline geçirmiş ve Horasan topraklarına iki koldan saldırmaya başlamıştı. Birinci kola komutanlık eden Subaşı Tegin- ki İlig Han'ın ordu komutanı idi Herat tarafına yönelerek o bölgeleri ele geçirirken; diğer taraftan Cafer Tegin ise Belh'i ele geçirmiştir.⁶⁷ Bu dönemde Karahanlı ordusunun ilk başta herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın hedefine ulaştığına ve Gazne hariç diğer birçok önemli şehirleri ele geçirdiğine şahit oluyoruz. Ancak Karahanlı askerleri Belh'te küçük bir direnişle karşılaşmışsa da, bu pek etkili bir karşı koyma olmadığından kolayca bastırılmış, bir takım yağma ve öldürme gibi hadiselerle neden olmuş ve bu olaylar sırasında da Sultan Mahmud'un yaptırmış olduğu Aşıklar pazarı – بازار عاشقان – da yanmıştır.⁶⁸

Bu sıralar Herat'ta ikamet eden Gazneli Tûs valisi Arslan Cazib'in, bu olaylar karşısında Gazne'ye çekilmekten başka çaresi kalmamıştı. Çünkü Sultan Mahmud ona, Horasan'da herhangi bir aksilik yaşandığı takdirde Gazne'ye dönmesi ve orayı koruması yönünde tembihte bulunmuştu.⁶⁹ Sultan Mahmud'un bu tutumu kimileri tarafından, onun böylesi bir saldırıyı bekliyor olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁰ Arslan Câzib'in Gazne'ye çekilmesinin ardından Vezir Ebû'l-Abbâs Fazl b. Ahmed, tedbir amaçlı Gazne civarına, Bamiyan ve Penchir yolu üzerine muhafız alayları yerleştirdikten sonra bir haberciyi Multan'a göndererek Sultanı durumdan haberdar etmiştir.⁷¹ Günümüz Pakistan'ın Pencâb eyaletinde iken bu haberi alan Sultan Mahmud hemen Gazne'ye dönmüş vezir, memur ve devlet adamlarına bol bol ihsanda bulunarak onların gönüllerini kazandıktan sonra Halaç Türklerinin de içerisinde bulunduğu çok sayıda asker toplamıştır. Ve bu askerler şairin dili ile şöyle tarif edilmektedir:

j
S
T
E
M
18/2011

⁶⁶ Abbâs Hâşmî, *Successors of Mahmûd of Ghazna in Political, Cultural Administrative Perspective*, Karachi, 1988, s. 27-29.

⁶⁷ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 189; Cûrfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 281.

⁶⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 504.

⁶⁹ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 189; Cûrfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 281.

⁷⁰ Nâzım, *Sultân Mahmûd*, s. 76; Furûzânî, *Gaznevîyân*, s. 130.

⁷¹ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 189; Cûrfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 282; Gerdîzî, *Zeynû'l-Ahbâr*, s. 388.

"O süvariler ki Cin gibi idiler.
Cine (Cin gibi atlara) binmiştiler.
İnsan olsalar dahi.
Dersin (sanki) iğnelerle atlara dikilmiş gibi."⁷²

Diğer taraftan Arslan Câzib'in Gazne'ye çekilmesinin ardından Herat ve civarını kolayca ele geçiren Subaşı Tegine, Sultan Mahmud'dan haber alamayan halk kolayca tabi olmuş ve o da hemen vergi ve haraçların toplanması için, Horasan âyanından Hüseyin b. Nasr'ı haraç âmili olarak Nişâbûr'a yollamıştır.⁷³ Beyhakî'nin verdiği bilgiler Subaşının, vergi konusunda aşırıya kaçmadığını ve önceki alınan miktar neyse onun tahsil edildiğini göstermektedir.⁷⁴ Diğer taraftan Karahanlı komutanı Subaşı Tegin bir takım tedbirlere başvurmuş, özellikle de Gazneli Devleti taraftarı olan ulema sınıfının bazılarını, bir mesele çıkarmaları için gözlem altında tutmuş ve Horasan'ın artık Türk Hakanlığının eline geçtiğini göstermek için de Herat ve Nişâbûr gibi büyük şehirlerde İlig Nasr adına dirhem darp ettirmiştir.⁷⁵

Sultan Mahmud'un hızlı davranması, daha yerleşemeyen Karahanlı ordusunun korkuya kapılmalarına sebep olmuş ve herhangi bir direnişle karşılaşılma- maksızın Belh tekrar Gazneli Devleti'nin eline geçmiştir.⁷⁶ Utbî, Sultan Mahmud'la karşılaşmaya cesaret edemeyen Cafer Tegin'in Tirmiz'e çekildiğini, Arslan Câzib'in çekilmekte olan diğer Karahanlı komutanı Subaşı Tegin'in üzerine gönderildiğini, Subaşının nehrin taşkınlığından korkarak Merv'e doğru kaçtığını, oradan da Serahs'a giderken Oğuzların reisi Muhsin b. Tâk'la karşılaşip onları hezimete uğrattığını, oradan Ebîverd'e, ardından da Tüs'a geçerek Hârizm Şâhı Ali b. Me'mun'a bir mektup yollayıp ganimetlerin bir kısmını ona yolladığına işaret ederek Gazneli ordusuyla Subaşı arasında yaşanan çetin bir kovalamacadan bahseder.⁷⁷ Târîhu Yemînî müellifi Utbî'nin kaydettiği bilgilerin devamına ve Târîh-i Gerdîzî'ye baktığımızda Subaşının kardeşinin 700 kişi ile birlikte Gazneli Devleti'ne esir düştüğü ve kendisinin güvenli bir şekilde Ceyhun'u geçerek İlig Han'ın yanına ulaştığı bilgisine ulaşıyoruz (396/1006).⁷⁸ Çok sayıda Türk askerinin Ceyhun nehrinde telef olduğu ilk girişimin faturası Subaşı Tegin'e kesilmek istenmişse de o İlig Han'a kendisini "o fil ve silahlara karşı kimse karşı koyamaz" cevabıyla savunmuştur.⁷⁹

İlk girişimi feci bir başarısızlıkla sonuçlanan İlig Nasr, derhal öç ve intikam

⁷² Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 189; Cürfadedekâni, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 282.- جن علي بن وان كان بشر- كلما خيطوا عليها بالإبر

⁷³ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 189; Cürfadedekâni, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 281.

⁷⁴ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 505.

⁷⁵ Pritsak, "Karahanlılar, İA, VI, 255; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 157-158

⁷⁶ Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 158; Furûzânî, *Gaznevîyân*, s. 130.

⁷⁷ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 190-193; Cürfadedekâni, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 282-283; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 97-98

⁷⁸ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 194-195; Cürfadedekâni, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 283-284; Gerdîzî, *Zeynû'l-Ahbâr*, s. 388-389; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 98-99.

⁷⁹ Gerdîzî, *Zeynû'l-Ahbâr*, s. 389.

almak üzere Hotan Hanı Kadir Han Yusuf'a,⁸⁰ Utbî'nin tabiri ile bir "feryâd nâme" yollayarak yardım istemiş, Kadir Han'ın da bu teklife sıcak bakmasının ardından Mâverâünnehr'in farklı bölgelerinden gelen 50 bin kişilik ordu ile Ceyhun'un diğer yakasına tekrar geçmiştir.⁸¹

Türk Hakanı'nın Toharistan topraklarına geldiği haberi üzerine Halaç Türkleri, Hind, Afgan ve Oğuzlardan oluşan çok sayıda askerle birlikte Belh'e 4 fersah mesafede olan Muhriyan köprüsüne⁸² kadar gelen Gazneli Sultan Mahmud'un, Karahanlı ordusunu büyük bir hezimete uğrattığı bu savaşta belirleyici rolü filler oynamıştır.⁸³ Ferruh Sistanî de bu savaşın Ketr mıntıkasında yaşandığına işaret ederek savaşın şiddetini Somanat'ta yaşanan bir savaşı açıklarken şu şiiri ile şöyle dile getirir: "Putperestlerden ne kadar öldürüp ne kadar esir aldıysa; Ketr savaşında Hanlardan da o kadarını öldürüp esir almıştı".⁸⁴ Mîrhând bu savaşın 397/1007 yılında yaşandığına işaret ederken; Gerdîzî ve M. Nâzım ise 398/1008 yılında yaşandığını kaydeder.⁸⁵

Ketr savaşı şu neticeleri doğurmuştur:

Bu savaş sonrası Gazneli Devleti'nin hem maddi hem manevi gücü ve hem de saygınlığı artmıştır. Çünkü bir yandan savaş sonrası Gazneli Devleti'ne birçok ganimet kalırken; diğer taraftan Türkistan'dan gelen kalabalık bir ordunun hezimete uğratılması siyasi ve askerî açıdan gücünün artmasına vesile olmuştur.⁸⁶

Bu yenilgiden sonra Karahanlılar bir daha Horasan'a saldırmaya cesaret edememişlerdir.⁸⁷

Karahanlılar arasında iç çekişme ve ayrışmalara neden olmuştur. Nitekim İlig Han'ın Kardeşi Toğan Han,⁸⁸ Sultan Mahmud'a bir mektup yollayarak savaş sorumlusu olarak ağabeyini göstermiş, buna kızan İlig Han kardeşinin üzerine büyük bir orduyla yürümüşse de kış şartlarından dolayı geri çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra her iki kardeş, Sultan Mahmud'dan kendileri arasında arabuluculuk yapmasını istemişler ve bunun üzerine Sultan Mahmud da her iki

⁸⁰ Utbî ve Pritsak Kadir Han Yusuf'un günümüz Çin sınırları içerisinde bulunan Hotan'ın hükümdarı olduğunu kaydederken; Nâzım ise Kaşgar'ın hanı olduğunu kaydeder. bkz. Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 194-195; Cürfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 284; Pritsak, "Karahanlılar, İA, VI, 255; Nâzım, *Sultân Mahmûd*, s. 77.

⁸¹ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 194-195; Cürfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 284-285; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 99.

⁸² Gerdîzî'ye göre Ketr bölgesidir. Bkz. Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 389-390.

⁸³ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 194-195; Cürfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 285-287; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 390; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 99. Pritsak, "Karahanlılar, İA, VI, 255;

⁸⁴ زیت پرستان چندان بکشت و چندان بست - که کشته بود و گرفته ز خایان به کتر nşr., Debîr Sâkî, Zevvâr Yay., Tahran, 1371/ 1992, s. 71.

⁸⁵ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 100; Nâzım, *Sultân Mahmûd*, s. 78.

⁸⁶ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 100.

⁸⁷ Pritsak, "Karahanlılar", İA, VI, 255.

⁸⁸ Toğan Han'ın önceden Sultan Mahmud ile gizli bir ilişkisi de olduğundan Horasan'a yapılan savaşlara da iştirak etmediği kaydedilmektedir. bkz. Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârîh*, II/4, 169.

kardeş arasındaki husumete son vermiştir.⁸⁹

Bu zaferin en önemli yönü ise Sultan Mahmud'un Türkistan ile ilgili işlerdeki belirleyici rolüdür. Artık bundan sonra Karahanlıların iç siyasetinde Gazneli Devleti'nin etkisi açıkça görülecektir.

2. Sultan-Toğan Han İlişkisi

İlig Nasr'ın 404/1012 yılında vefat etmesi üzerine yerine kardeşi Ahmed Toğan han geçmiştir. Çin'den gelen saldırılara karşı büyük bir titizlikle cihadi sürdüren Toğan Han ile Sultan Mahmud arasındaki ilişkiler olumlu yönde devam etmiştir.⁹⁰ Çünkü Toğan Han'ı bir taraftan Çin'den gelen saldırılarla uğraşırken; diğer taraftan da iç çekişmeler ve Arslan b. Ali'nin isyanı ile uğraşıyordu. Bu çerçevede Gazneli Sultan Mahmud'la anlaşmaktan başka yolu yoktu. Dolayısı ile Sultan Mahmud'a bir mektup yollayarak "Senin Hindistan Gazaları ile uğraşman, benim de (gayr-i Müslim) Türklerle uğraşmam, hem bizim hem de Müslümanların hayrına olacaktır." diye dostluk mesajları yollamıştır.⁹¹

Toğan Han döneminde İlig Han'ın kızı ile 408/1017 yılında Sultan Mesûd evlendirilerek sıhrî akrabalık kurulmuş,⁹² Hârizm ve Çâğâniyân, Sâğâniyân ve Tirmiz'in ele geçirilmesi sonucu Karahanlılar adeta çembere alınmış ve Gazneli Devleti için herhangi bir olumsuz durumda Mâverâünnehr'e iki taraftan saldırma imkanı doğmuştur.⁹³

3. Sultan Mahmud-Arslan Han İlişkisi

Ahmed Toğan Han'ın 408/1017 yılında vefat etmesinin ardından Karahanlı Devleti'nin başına Arslan Han geçmiştir. Ebû Mansûr Arslan Han el-Asem olarak da bilinen Toğan Han döneminde Gazneli-Karahanlı ilişkisi olumlu yönde devam etmiştir. Yukarıda Müstevfî'den naklen aktardığımız, Sultan Mesûd'la İlig Han'ın kızının evlilikleri de bu dönemde yaşanmıştır.⁹⁴

415/1024-5 yılına kadar hüküm süren Arslan Han dönemi Karahanlı Devleti'nde bir takım krizlerin yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu dönemler Mâverâünnehr bölgesi Türkistan'dan gelen büyük göçlere sahne oluyordu. Bir yandan Mâverâünnehr'de Ali Tegîn istilası başlarken; diğer yandan Doğu Türkistan'da Kadir Han'ın devleti ele geçirme teşebbüsleri görülmektedir.

4. Sultan Mahmud-Kadir Han İlişkisi

415/1025 yılında Arslan Han'ın vefat etmesi üzerine başa geçen Kadir Han Yusuf ile Sultan Mahmud arasında cereyan eden ilişkilere baktığımız za-

⁸⁹ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 221-223; Cûrfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 319-320.

⁹⁰ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 261; Cûrfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 364-365;

⁹¹ Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 165; Furûzânî, *Gazneviyân*, s. 131.

⁹² Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, s. 394; Reşidüddîn, *Câmi'ü't-Tevarîh*, II/4, 118.

⁹³ Furûzânî, *Gazneviyân*, s. 131-132.

⁹⁴ Utbî, *Târîhu Yemînî*, v. 261; Cûrfadekânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, s. 366-377.

man herhangi bir olumsuz seyirden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu dönemde ilişkiler farklı bir ivme ve yön kazanmıştır. Çünkü bu dönemde Gazneli ordusu Ceyhun'un diğer yakasına geçmiş ve Sultan ile Han bizzat görüşerek bir takım hususlarda anlaşmaya varmışlardır. Sultan Mahmud'un, Ceyhun'un diğer yakasına geçmesinin nedeni Gazneli-Karahanlı ilişkisinin devamının bir gereği olarak gösterildiği gibi⁹⁵ Sultan Mahmud'un söz konusu bölgelere hâkim olma arzusu da buna bir sebep olarak gösterilmektedir.⁹⁶ Diğer bir ifadeyle Sultan Mahmud'un Ceyhun'un diğer yakasına geçmesi hakkında iki farklı rivayet mevcut olup; bunlardan birincisi Sultan'ın bizzat isteyerek geçmiş olması ve diğeri de Kadir Han Yusuf tarafından çağırıldıktan sonra geçmiş olmasıdır.⁹⁷ Ali Tegin'in bir taraftan Sultan Mahmud karşısında tavır takınması ve diğer taraftan Gazneli Devleti ile dostane ilişkiler içerisinde olan Karahanlı Devleti'nin diğer bir hükümdarı Kadir Han'a karşı tehdit oluşturması Sultanın Mâverâünnehr'e geçmesini tetikleyen sebepler arsındadır. Çünkü Ali Tegin Selçuklularla anlaşarak Buhârâ'yı ele geçirmişti.⁹⁸

Ali Tegin'in Sadece Buhârâ'yı ele geçirmekle kalmadığını Gerdîzî ve İbnü'l-Esîr'in naklettiği bilgilerden anlıyoruz. Onlara göre Ali Tegin hem sık sık Gazneli Devleti'nin sınır bölgelerine baskınlar yapar ve hem de Sultan'ın Kadir Han'a yolladığı elçilerinin yollarını keserdi.⁹⁹

Sultan Mahmud 416/1025 yılında Semerkand'a geçerek Kadir Hanla görüşmüş ve İran-Turan meselelerini konuşarak bir takım anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalar neticesinde Mâverâünnehr'in bazı illerinde Sultan Mahmud adına sikke bastırılarak hutbe okutulacak, her iki devletin katılımı ile Ali Tegin'in Mâverâünnehr'deki hâkimiyetine son verilip o bölgelere Yegan Tegin hakim olacaktı. Ayrıca ilişkilerin pekişmesi için Sultan Mahmud'un kızı Zeynep ile Yegan Tegin evlendirilecekti.¹⁰⁰ Diğer taraftan Kadir Han'ın Selçuklular'ın Horasan'a geçirilmesi yönündeki talebi üzerine Sultan Mahmud onlarla irtibata geçecek ve bu bağlamda Arslan Yabguyu yakalayarak hapse atacaktı.¹⁰¹ Hekim Feruh Sistânî Kadir Han'la yapılan anlaşmaya şöyle işaret etmektedir: "Dostlarını

⁹⁵ Hâce İmam Zâhireddîn Nişâbüri, *Selcûknâme*, Tahran, 1332, s. 10; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sûrûr*, s. 87; Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, II/5, s. 6; Muhammed b. Abdullah Nizâm el-Hüseynî, *el-Urâde fî Hikâyeti's-Selcûkiyye*, haz. Karîl Rusmayim, Kahire, 1907, s. 19. Ancak burada ismi geçen Karahanlılar Han'ı İlig Han değil de Kadir Han Yusuf olmalıdır. Bkz: Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 167-187.

⁹⁶ Şebânkâreyî, *Mecmau'l-Ensâb*, s. 57.

⁹⁷ Şebânkâreyî, *Mecmau'l-Ensâb*, s. 57; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 241-242.

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz: Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 224-239.

⁹⁹ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX, 475; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Târîh-i İbn Haldûn*, çev. A. Muhammed Âyetî, Püjühejgâh-i Ulûm-i İnsânî Yay., Tahran, 1383/2004. III, 623; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, İstanbul, 1981, s. 352.

¹⁰⁰ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 407-410; Şebânkâreyî, *Mecmau'l-Ensâb*, s. 57-58; Furûzânî, *Gaznevîyân*, s. 133.

¹⁰¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 243; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, IV, 242.

Kadir Han gibi şad u aziz eylersin; Düşmanlarını da İlig Han gibi gamlı ve hor.”¹⁰²

Ne yazık ki alınan kararlar uygulama safhasına geçirilmemiş veya geçirilememiştir. Olayla ilgili rivayetlerin devamına baktığımız zaman Ali Tegin'in geriye çekildiğine, Sultan Mahmud'un da Gazne'ye döndüğüne şahit olmaktadır. Sultan Mahmud'un bu tutumu onun, Ali Tegin'i Mâverâünnehr ve Türkistan'da Kadir Han'ın siyasi gücünün artacağı için yok etmek istemediği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰³ Nitekim Sultan Mahmud döner dönmez Ali Tegin Buhârâ ve Semerkand'ı tekrar ele geçirerek Kadir Han'ın bölgedeki hakimiyetine son vermişti.¹⁰⁴ Bu durum üzerine Kadir Han'ın oğlu Yegan Tegin Belh'e gelmiş ve izdivaç sonucu Sultan Mahmud'un yardımı ile Ali Tegin'e kaptırılan bölgeleri tekrar ele geçirmek istemişse de Sultan Mahmud'un Hindistan'da fetihlerle meşgul olması bu arzuların gerçekleşmesine mani olmuştur.¹⁰⁵

Diğer taraftan 417/1027 yılında Bağdad'dan gelen Halife elçisi ile yapılan anlaşmalar çevresinde Halife el-Kâdir Billâh, Gazneli Devleti'nin haberi olmaksızın Karahanlılarla irtibata geçmemeyi kabul etmiş ve Sultan Mahmud da Karahanlılardan, tebaam diye bahsetmiştir. Ancak durum böyle olmakla beraber Sultan Mahmud'un Karahanlılar üzerindeki etkisinin sınırsız olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁰⁶

Sonuç olarak Horasan ve Mâverâünnehr bölgeleri, bulunduğu coğrafi konumu itibarı ile he zaman gözde bir bölge olup her devletin sahip olmak istediği bir mıntıkadır. Orta Çağın ilk devirlerinden itibaren bölgede birçok hanedan devleti kurulmuştur. Bu devletlerin yıkılışı bir diğerinin kuruluşu olmuş ve bazen de birinin sahip olduğu topraklar, birden fazla devlet tarafından paylaşılmıştır. Gazneli Devleti ve Karahanlı Devleti de aynı kaderi paylaşmıştır. Nitekim Sâmânî Devleti'nin topraklarını paylaşan Gazneli Sultan Mahmud ile Karahanlı İlig Nasr arasında yapılan görüşmelerle Ceyhun nehri iki devlet arasında sınır tayin edilmiş ve ilişkiler uluslar arası bir seyirde ilerlemiştir. Ne yazık ki ilişkilerin aynı şekilde ilerlediğini ifade edemiyoruz. Çünkü ikili arasındaki münasebetler çok farklı boyutlar kazanarak siyasi konjoktüre göre değişim arz etmiştir.

Özellikle İlig Han'ın Horasan'ı istila girişimlerinin olumsuz sonuçlanması, Gazneliler'in gücüne güç katmış ve Ketr Savaşı'ndan sonra da Sultan Mahmud'un, Karahanlıların iç siyasetindeki belirleyici rolü başlamıştır. Hârizm ve Sâğâniyân bölgelerinin, Gazneli Devletinin eline geçmesinin ardından Karahanlılar iyice köşeye sıkıştırılmıştır. Karahanlıların içine düştüğü krizlerden de fevkalade istifade eden Gazneli Mahmud'un vefatına kadar ilişkiler Gazneli Devleti'nin baskınlığı ile devam etmiştir.

¹⁰² دستان را چون کتر خان را، کنی شادو عزیز - دشمنان را همچو ایلک را کنی، غمگین و خوار 76. bkz. Ferruh Sistânî, *Divân*, s. 76.

¹⁰³ Furûzânî, *Gazneviyân*, s. 133.

¹⁰⁴ Nâzım, *Sultân Mahmûd*, s. 81.

¹⁰⁵ Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 175.

¹⁰⁶ Gerdîzî, *Zeynû'l-Ahbâr*, s. 414; Furûzânî, *Gazneviyân*, s. 134.

Kaynaklar:

- » BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1981.
- » EKBER, N., Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yay., İstanbul, 2005.
- » BENÂKİTÎ, Fâhreddîn Ebû Süleyman (v. 730/1333), *Târîh-i Benâkîtî*, nşr., Cafer Şuâr, Tahran, 1999.
- » BEYHAKÎ, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin (v.470/1077), *Târîh-i Beyhakî*, tsh. Azizullah Alizâde, Tahran, 2008.
- » BIRAN, Michal, "Ilak Khands", *Encyclopadia Iranica*, New York, 2004, XII, 621-628.
- » BOSWORTH, Clifford Edmund, *The Ghaznavides*, çev. Hasan Anuvşâ, Müessesesi-yi İntişârât-ı Kebîr, Yay., 5. Baskı, Tahran, 1385/2006.
- » CÛRFADEKÂNÎ, Ebû'l-Eşref Nâsîb b. Zafer (v. VII/XIII. YY), *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, Ed. Cafer Şu'âr, Bingâh Yay., Tahran, 1340.
- » CÛZCÂNÎ, Ebû Amr Minhâcuddîn Osman (v. 664/1266'dan sonra), *Tabakât-ı Nâsîrî*, nşr. Abdulhay Habîbî, Encümen-i Târîh-i Afganistan Yay., 2. Baskı, Kabil, 1332/1953.
- » FERRUH SİSTÂNÎ, Ali b. Culûg, *Divân*, nşr. M. Debîr Sâkî, Zevvâr Yay., Tahran, 1371/1992.
- » FURÛZÂNÎ, Seyyid Ebû'l-Kasım, "Revâbit-i Gaznevîyân ve Karahânîyân", *Şiraz Üniversitesi Ulûm-î İctimâ-yi ve İnsânî Fakültesi Dergisi*, Şiraz, 1375/1996, sayı:23, s. 111-144.
- » ———, *Gaznevîyân: ez Peydâyîş tâ Furûpâşi*, Vezaret-i Ferheng Yay., Tahran, 2007.
- » GERDÎZÎ, Ebû Saîd Abdulhay b. ed-Dehhâk b. Mahmud (v.453/1061), *Zeynû'l-Ahbâr/Târîh-i Gerdîzî*, nşr., Abdulhay Habîbî, Çaphâne-yi Armağan, Tahran, 1363/ 1984.
- » HAMDULLAH EL-MÛSTEVFÎ, Ebû Bekr b. Ahmed b. Nasr (v. 740/1340), *Târîh-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyin Nevâtî, 4. Baskı, Sipher Yay., Tahran, 1381/2002.
- » HAMEVÎ, Yâkût b. Abdullah (v. 622/1225) *Mucemû'l-Büldân*, Dâru İhyâ, Beyrut, ts.
- » HÂNDMÎR, Giyâseddîn (v.932/1652), *Târîhu Habîbî's-Siyer fî Ahbârî Efrâdi Beşer*, tsh. Debîr Sâkî, Tahran, 1974.
- » HÂŞMÎ, Abbâs, *Successors of Mahmûd of Ghazna in Political, Cultural, Administrative Perspective*, Karachi, 1988.
- » HİREVÎ, Cevâd, *Târîh-i Samâniyân*, Tahran, 2001.
- » HUNKAN, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007. HÛSEYNÎ, Muhammed b. Abdullah Nizâm, *el-Urâde fî Hikâyeti's-Selcûkiyye*, haz. Karîl Rusmayim, Kahire, 1907.
- » İBN FUNDUK, Ebû'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî (v. 565/1169), *Târîh-i Beyhak*, tsh. Ahmed Behmenyâr, yy.
- » İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/1406), *Târîh-i İbn Haldûn*, çev. A. Muhammed Âyetî, Püjühjeğâh-i Ulûm-î İnsânî, Tahran, 1383/2004.
- » İBN HALLİKÂN, Şemsüddîn Ahmed b. Ebî Bekr (v. 681/1211), *Vefeyâtü'l-Âyân*, Dâru Sadr, Beyrut, 1977.
- » İBNÛ'L-ESİR, İzzüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Abdilvâhid eş-Şeybânî (v. 630/1233) , *el-Kâmil fî'l-Târîh*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1386/1966.
- » İBNÛ'L-İMÂD, Ebû'l-Fellâh Abdülhay el-Hanbelî, (v.1089/1679), *Şezerâtü'z-Zehab*, Dârü'l-Fikir Yay., yy., ts.
- » İSNEVÎ, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm, (v.772/1370), *Tabakâtu's-Şâfiyye*, Ed. Kemal Yusuf el-Hût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- » MÎRHÂND, Seyyid Bûrhâneddîn Hâvendşâh (v. 903/1498), *Ravzatü's-Safâ*, Hiyâm Yay., Tahran, 1339/1960.
- » NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Câfer (v. 348/959), *Târîhu Buhârâ*, çev. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Nasr Kubâvî, tİhs. Muhammed b. Züfer b. Ömer, tsh. Müderris Ridâvî, Çaphâne-yi Saadet, yy, ts.
- » ———, *Târîhu Buhârâ*, çev ve thk., Emin Abdülmeccid Bedevî, vd. 3. Baskı, Dârü'l-Meârif Yay., Kahire, 1993.
- » NÂZİM, Muhammed, *es-Sultân Mahmûd Hayâtuhû ve Asruhû*, çev. Abdullah Sâlim, Beyrut, 2007.
- » NİŞÂBÜRÎ, Hâce İmam Zâhiredîn (v.582/1187), *Selcûknâme*, Tahran, 1332.
- » ÖZAYDİN, Abdülkerim, "Karahanlılar", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 404-412.
- » PRITSAK, Omelyan, "Karahanlılar", *İA*, MEB Yay., VI, 251-273.
- » RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali (v.603/1207), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sûrûr*, nşr., M. İkbâl, Tahran, 1985.
- » REŞİDÜDDÎN, Ebû'l-Hayr Fazlullah el-Hemedânî, (v.718/1318), *Câmiü't-Tevârîh*, nşr. Ahmet Ateş, Encümen-i Türk Yay., Ankara, 1960.

- » SUBKÎ, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdüvehhab b. Ali (v.771/1368), *et-Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Mahmud Muhammed Tanâhî vd., yy., ts.
- » ŞEŞEN, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, Ankara, 1989.
- » ŞEBÂNKÂREYÎ, Muhammed b. Muhammed, (v. 733/1232), *Mecmau'l-Ensâb*, tsh. Mîr Haşim Muhaddis, Müessesey-i İntişârât-i Emîr Kebîr Yay., Tahran, 1363/1984.
- » UTBÎ, Ebû'n-Nasr Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî (v. 426/1036), *Târîhu Yemînî*, Hattat Muhammed b. Seyyid Ahmed, Yusuf Ağa Kütüphanesi, No: 279.9.
- » ZEHEBÎ, Şemsüddîn b. Ahmed b. Osman (v.748/1374), *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Beşşâr Ewâd vd., Müessesetü'r-Risâle Yay., Beyrut, 1985.